

СЕКЦІЯ № 1 «ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ КУЛЬТУРИ»

Н.А.Шип,

доктор історичних наук, професор
Українського державного університету
фінансів та міжнародної торгівлі,
м. Київ

КУЛЬТУРНО-НАЦІОНАЛЬНИЙ СЕГМЕНТ МОДЕРНІЗАЦІЇ В УКРАЇНІ (КІНЕЦЬ ХХ – ПОЧАТОК ХХІ СТ.)

Самостійне історичне буття українського

*народу має бути забезпечене культурно,
інакше залишиться ущербним // Іван Дзюба.*

Між культурою і політикою.-К.: Сфера, 1998.

Проголошення Україною незалежності в 1991 р. зумовило необхідність здійснення суспільних трансформацій на основі вироблення концептуальних засад функціонування суверенної держави. Досвід розвинутих країн засвідчує, що це можливо за умови збереження і примноження культурних надбань попередніх поколінь, проведення виваженої культурно-національної політики, враховуючи поліетнічний склад населення України та регіональні особливості історичного розвитку. У процесі модернізації в Україні тісно взаємодіють соціально-економічні, політичні, правові та культурно-національні чинники. До наукового осмислення їхньої ролі у суспільних трансформаціях спонукає ситуація, що вкрай загострилась восени 2013 р. у зв'язку з відмовою тодішнього керівництва держави підписати документ щодо надання Україні статусу асоційованого члена Європейського Союзу (ЄС). Тоді Київський «Майдан» унаочнив нагальні проблеми новітньої історії України, зокрема культурно-освітні, адже бажання громадян, насамперед молоді, здобути престижну професію за кордоном і жити краще, тобто як в Європі, є невід'ємним природним правом кожної людини. Відтак, дослідження культурно-національного сегменту державотворення є актуальним і практично значущим для врахування історичних уроків з метою запровадження справжніх європейських стандартів у галузі науки, освіти, культури, не завдаючи шкоди національним інтересам титульної нації, національних меншин і корінних народів України. Методологічним підґрунтям вивчення зазначеної проблеми є, насамперед, комплексність, у тому числі міждисциплінарні зв'язки. Наразі Мирослав - Любомир Чепа робить спробу створити об'єднавчу парадигму для трьох наук: історії, культури та етнопсихології, яка базується на експлікації психологічної складової культурно-історичного процесу. Дослідник трактує культуру як спосіб виживання, що є по-суті сенсом історії, таким чином

ототожнюючи поняття «історія» і «культура» [1, с. 7]. Чимало вчених аналізують вплив культурно-національних чинників на державотворчий процес і вже існує певний історіографічний доробок [1, 2, 3, 7], який дозволяє робити узагальнення й давати проміжні оцінки здобутків у проведенні модернізації і виявляти прорахунки, оскільки суспільні трансформації тривають. *Розраховувати на їхнє успішне завершення можна лише у разі усвідомлення можновладцями, що не все вимірюється грошима, а ще існують моральні, духовні, культурні цінності, які створюють атмосферу довіри, відчуття справедливості, упевненості і забезпечують стабільність у суспільстві.* Ознайомлення з публікаціями на зазначену тему свідчить про наявність розбіжностей у трактуванні деяких базових конструкцій. Етнологи, історики, культурологи іноді ототожнюють поняття «етнос» і «нація», відповідно етнічну і національну самосвідомість / ідентичність, надаючи переваги природним або історичним чинникам: етнічна (расова), етнічна (громадянська), етнічна (національна). У будь-якому разі важливим компонентом етнічної свідомості і самосвідомості є мова, культура, моральна і психологічна єдність, територія, спільність походження, державна приналежність. В англійській літературі поняттям «нація» позначають і плем'я, і етнічну спільноту, і громадянство. Звідси випливає і множинність понять: етнічна і національна (громадянська) ідентичність, етнічна і расова ідентичність etc. Національна ідентичність складається з етнічної та громадянської, тому потрібно враховувати «належність окремих особистостей до свого власного етносу по крові і водночас до української політичної нації» [2, с. 89]. Серед низки компонентів національної ідентичності – рідна земля, спільність походження, національний характер, традиції, обряди – найвизначальнішими є мова, матеріальна і духовна культура. Саме мова як головний компонент національної культури є скарбницею історичної пам'яті народу, етики й моралі, засобом створення національної літератури, театру. Національна ідентичність ґрунтується на спорідненості історико-культурного розвитку. Незважаючи на тривалий бездержавний період в історії України, культура (в широкому розумінні) залишалась найпотужнішим фактором національної (етнічної) ідентичності, що поруч із політичними прагненнями українців зумовив створення суверенної держави, яка вже майже двадцять чотири роки будується хаотично. І на жаль, культурному компоненту державотворення не надавалось належної уваги, крім періодичних згадувань і гасел про українську мову, особливо напередодні парламентських і президентських виборів. Не чуто голосу інтелектуальної еліти, крім національно заангажованих І. Зайця, І. Фаріон, В. Яворівського та інших, які керуються не науково обґрунтованими постулатами, а власними емоціями.

Разом з тим, маємо відзначити, що за роки незалежності в Україні напрацьована правова база, де зафіксовані рівні політичні, економічні, соціальні, культурні права національних меншин: Декларація прав національностей (01.11.1991 р.), Закон України «Про національні меншини в Україні» (25.06.1992 р. із змінами, внесеними згідно із Законами від 03.07.2012 та 16.10.2012), здійснено імплементацію міжнародно-правових документів у вітчизняне законодавчо-правове поле; створені відповідні структури, зокрема

Державний комітет у справах національностей та міграції тощо. Сукупно державна етнополітика у духовно-культурній сфері полягає у забезпеченні всім громадянам України умов для збереження історичної, духовно-культурної спадщини, всебічного розвитку і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя, гарантування вільного розвитку й використання російської мови, мов інших національних меншин; запобігання будь-яких проявів сепаратизму, недопущення дискримінації за національною, релігійною, мовною ознакою та ін. О. Антонюк підкреслює, що розв'язання етнонаціональних проблем у прикордонних регіонах має відбуватись з урахуванням історичних реалій шляхом укладання дво- і багатосторонніх угод про територіальну цілісність, недоторканність кордонів, взаємний захист національних меншин, задоволення їхніх духовних, мовних, культурних потреб [3, с. 234 -237, 240]. У контексті нинішніх подій на Донбасі та в ракурсі з'ясування культурно-національних чинників суспільних перетворень особливої актуальності набувають перестороги і висновки М.-Л. Чепи про те, *що в умовах усебічної взаємопов'язаності країн і народів, загострення ситуації в одній країні зумовлює проблеми в регіоні. Це спонукає до тіснішої регіональної співпраці, особливо між державами зі спільною історією, близькими за культурою і духовною матрицею* [1, с. 47-48]. Роль культури як інтегруючого чинника також підкреслює І. Дзюба, передбачаючи можливий процес децентралізації, зумовлений історичними обставинами.

Масштаби діяльності держави у царині міжнаціональних відносин повинні б відповідати реаліям стосовно етнонаціонального складу населення України за переписом 1989 р. та підсумками референдуму 01. 12. 1991 р. Так, у 1989 р. етнічні українці (титульний етнос) склали 72,2 % (37,4 млн осіб), росіяни (суперменшина) – 22,1 % (11,3 млн осіб), євреї – 486 тис., білоруси – 440 тис., молдовани – 324 тис. і т. д.; у 1991 р. ідею незалежності підтримали 68 % етнічних українців, 55 % етнічних росіян і 46 % - представники інших національних спільностей. Загалом «за» незалежність висловилося 90 %. Враховуючи вищезазначене і правову базу етнонаціональної культурної політики, необхідно проаналізувати її кореляцію з практичною реалізацією. Нагадаємо, що вона здійснюється в умовах суспільних трансформацій, які мають наступні ознаки: повзуча зміна соціально-економічного і політичного устрою, зовнішньополітичних орієнтирів, зростання соціальної нерівності, падіння життєвого рівня більшості населення, безробіття, олігархізація державного управління, «розквіт» корупції, культ грошей, знецінення духовно-моральних принципів співжиття у суспільстві. *За таких реалій держава не спромоглася забезпечити достатній рівень задоволення культурно-національних потреб своїх громадян. Як зазначає О. Майборода, «ситуація в Україні не стимулювала в середовищі етногруп інтеграційного оптимізму»* [3, с. 245]. Він докладно це ілюструє на прикладі кримських татар і росіян [3, с. 246 -249]. Відтак, очільники держави, парламент, Міністерство культури *не зробили реальних кроків у соціогуманітарній політиці щодо гармонізації мовних стосунків титульної нації і національних меншин, створення сприятливого культурно-освітнього простору для всіх мешканців країни.* Дослідники соціокультурних проблем в Україні Р. Антонюк і Л. Мінакова у

28

Миколаїв, 2015 рік

монографії, виданій 2008 р., підкреслювали: «Серйозної уваги потребує реальне забезпечення дотримання європейських стандартів у сфері гарантування прав національних меншин, зокрема шляхом ратифікації Хартії регіональних мов - з чітким визначенням допустимості вживання російської мови як офіційної в місцях компактного проживання росіян». ...Безперечно, «Україна – це суверенна національна держава, яка розвивається на основі здійснення свого невід’ємного права на самовизначення». Однак вона повинна дбати «про задоволення потреб кожної національності в освоєнні багатств рідної мови, літератури, традицій, кращих досягнень культури» [4, с. 73]. Отже, на думку багатьох дослідників, яку ми поділяємо, незалежність і суверенітет стануть реальністю, коли держава забезпечить не лише політичну стабільність, економічне процвітання, а й виявлятиме дбайливе ставлення до духовно-культурних запитів усієї української спільноти.

В умовах глобалізації набуває популярності полікультурна освіта, що вимагає створення відповідних умов для її отримання. Як відомо, в Україні залишається гострою проблема двомовності та цивілізаційної орієнтації «Схід – Захід», чим горе-політики-олігархи щоразу маніпулюють у власних інтересах. Дихотомія (від гр. «ділити на дві частини») «Схід – Захід» має давню історію, яка в сучасному світі набула вираження у протиставленні східних і західних соціальних цінностей, способу життя, що нерідко призводить до збройних конфліктів. Особливо напруженими вони бувають у межах між західними і східними культурних спільнотами: Росія, Україна, Молдова, Казахстан, Кавказ, країни Близького Сходу, Балкани, Іспанія [1, с. 62]. Україна завжди зазнавала впливів Сходу і Заходу і коли не точилась боротьба за знищення одного або іншого, культурний процес набирав цивілізованого характеру. Частина українського суспільства марить євроінтеграцією, яка ніби автоматично піднесе нас до європейського культурного рівня. Варто пам'ятати, що поняття «Європа» є мінливим, у різні періоди до неї включали різні держави і назва так само варіювала: Європа, Центральна Європа, Центрально-Східна, Східна – вживаються паралельно. Професор історії Бостонського коледжу Л. Вулф вважає, що концептуальний поділ Європи на Східну та Західну вперше здійснили мандрівники та мислителі доби Просвітництва (XVIII ст.), закріплений згодом географами і політиками, породивши у XX ст. різноманітні культурно-філософські рефлексії [5, с. 11]. Центрально-східноєвропейський регіон умовно складається з трьох зон: Прибалтика, Вишеградська четвірка (Польща, Чехія, Словаччина, Угорщина) і Балкани. Наведемо один приклад: культурно-національна політика Польщі характеризується експансивністю і є доволі помітною в Західній Європі і на території історичної Речі Посполитої: Литви, України та Білорусі [6, с. 44-45]. Це спонукає замислитись і робити порівняльний аналіз із нашим східним сусідом та власними діями, беручи до уваги взаємодію культур, яка має свою діалектику: вплив однієї на іншу може стимулювати розвиток, а може загальмувати, спотворити чи асимілювати. На думку незаперечного авторитету в галузі літературознавства і критики І. Дзюби, попри величезний масив російської літературної, мистецької продукції, нагромадженої в Україні, її домінування поступово зменшуватиметься, залишаючись, разом з тим, помітним фактором нашого

інтелектуального й естетичного життя; зростатиме привабливість українського культурного простору через «повернення до української самоідентифікації і української культурної акцентації частини зрусифікованих українців та їхніх нащадків», а також «через добровільну інтеграцію в українську культуру частини росіян, для яких вона даватиме духовні імпульси, ... всі активно присутні в Україні явища різних національних культур... будуть адаптовані культурною свідомістю в моделі нової національної самоідентифікації як реальне культурне багатство України» [7, с. 45-46]. Вчений вважає принциповим питання щодо розуміння української національної культури – в сенсі етнічної чи державної, у творенні якої беруть участь представники інших національностей. Наразі актуалізується питання методологічного порядку, зокрема стосовно розгляду цього феномену як носія історичної пам'яті. Тут потрібно відходити від стереотипів трактування «діалогу культур», від політизованого, ідеологізованого тлумачення культурних процесів, оскільки одержавлення культури тягне за собою її деформацію, штучну уніфікацію, боротьбу за посади і звання, перетворення на інструмент маніпулювання людською свідомістю. Квінтесенцією роздумів глибокого знавця вітчизняної і зарубіжної культури є віра в те, що незабаром саме в культурній сфері вирішуватиметься доля України. «Після того, як Україна утвердиться політично й економічно, сфера культури стане вирішальним тереном нашого самоствердження», - упевнений І. Дзюба [7, с. 34].

Список використаних джерел:

1. Чепан М.-Л. А. Етнопсихологічний дискурс глобалізації: Монографія / М.-Л. А. Чепан.- Кіровоград: Імекс – ЛТД, 2013.- 104 с.
2. Пірен М.І. Політико-владна еліта України (соціопсихологічна модель): Монографія / М.І. Пірен.- Кіровоград: Імекс – ЛТД, 2013.- 136 с.
3. Міжнаціональні відносини і національні меншини України: стан, перспективи [Текст] / Упоряд.: Р.Ш. Чілачава, Т.І. Пилипенко; За ред. Р.Ш. Чілачави. – К.: Голов. спец. ред. літ. мовами нац меншин України, 2004. – 384 с.
4. Антонюк Р.І. Мінакова Л.В. Багатокультурність: громадянські, правові та освітянські проблеми, історичні питання і поняття етнокультурної та мовної біполярності в Україні і за кордоном: Кол. монографія. – Х.: Скорпіон, 2008. – 204 с.
5. Вулф Л. Винайдення Східної Європи. Мапа цивілізації у свідомості епохи Просвітництва: Критика / Л. Вулф. – К.: «Часопис «Критика», 2009. – 591 с.
6. Белей Л. Від кирзака до Оксфорда, або Культурні тенденції центрально-східноєвропейських держав [Текст] / Л. Белей // Український тиждень. - № 3 (375) 23 – 29 січня 2015 р.
7. Дзюба І. Між культурою і політикою / І. Дзюба. – К.: Сфера, 1998.- 373 с.